

„SZAKSZERŰ” STATISZTIKA ÉS ANTISZEMITA ÉRTELMEZÉS?

Hozzászólás Karády Viktor: A magyar nemzetiségi statisztika a „zsidó térfoglalásig” és az „őrségváltásig” című tanulmányához

Karády Viktor azt a kérdést járja körül, hogy az antiszemita szellem milyen szerepet játszott a két világháború közötti időszak társadalomstatisztikai tudományágában. Mindezt az előzmények részletes ismertetésével, majd a Horthy-korszak egyes tudósainak írásaiból vett jó példákkal és idézetekkel igyekszik bemutatni. Ugyanakkor az ezekből levont következtetések túl általánosak, míg háttérbe szorul az a fontos kérdés, hogy maga a statisztika milyen ideológiai szerepet töltött be az antiszemitizmus erősítésében és legitimálásában.

A tanulmány első része egy nagy ívű bevezetés, amely arra keresi a választ, hogy miért volt Magyarországon (a Magyar Királyságban) nagy hagyománya a részletes nyelvi és felekezeti statisztikák összeállításának. A szerző elsősorban a 19. századi magyar nemzetépítési folyamat fontosságát emeli ki, és láthatóan csak előzményként számol a korábbi történésekkel. Az alapos statisztikák hagyománya ezzel szemben elsősorban éppen a Habsburg Birodalomban, ezen belül is a felvilágosult abszolutizmus idején meginduló széleskörű adatgyűjtésben gyökerezik. Az újabb, 19. századi eseményeket pedig szerencsésebb volna a kor történetiségében elhelyezni, illetve kritikailag értelmezni. Karády több állítása ugyanis visszavetíti a nemzetépítés eredményeképp létrejött állapotot – azaz amikor már hivatalosan a nemzeti hovatartozás válik az elsődleges közösségi kötődéssé –, arra a korra (a 19. század első felére), amikor ez a folyamat még az elején tart. Azaz, amikor a nemzeti mozgalmat képviselő szűkebb – és ebből a szempontból egyáltalán nem „feudális” – csoportok megpróbálják megalkotni a leendő nemzetet, vagyis a megcélzott tág közösség minél nagyobb részében igyekeznek felébreszteni a nemzettudatot. Ez a statisztikákban megjelenő nyelvi, leegyszerűsítően „etnikainak” tekintett besorolástól függetlenül is sikeres lehetett, ha például a magyar nemzet tagjává váló német nyelvű csoportokra gondolunk. Hiszen, később valóban az a *politikai* értelmezés vált dominánssá, hogy kizárólag a nyelvhasználat határozza meg az etnikai hovatartozást, és amit aztán a tudományos leírás és beszédmód is átvett (és máig átvesz), de a mai *tudományos* tudásunk alapján ennél jóval bonyolultabbnak látjuk az etnicitás, és ennek megfelelően az asszimiláció kérdését is.

Ezzel összefüggésben több szempontból is vitatható a tanulmányban szereplő magyar „*egyediség*” tétele, azaz hogy a „*fiatal [?] honi államalakulat*” vallási és „*etnikai*” (nyelvi-kulturális) sokszínűsége és megosztottsága igen speciális lett volna (Jelen lapszám: 7). Bizonyos szempontból ugyanis minden nemzetépítés, a magyarhoz hasonlóan, úgymond „*kisebbségből*” indult, és a fennálló társadalmi sokszínűséget kívánta egységesíteni. Karádynál az adottnak vélt és túlhangsúlyozott etnikai és felekezeti viszonyok azonban háttérbe szorítják az akkori politikai keret tényleges jelentőségét és egyediségét, azaz hogy a magyar nemzetépítési kísérlet a régi, soknemzetiségű és annak megfelelően irányított Habsburg Birodalomban zajlott.

Nemcsak a tanulmány elején, hanem az egész szövegén érződik, hogy a szerző sokszor reflektálatlanul átveszi a vizsgált időszak már említett politikai és azzal összefüggő statisztikai nyelv- és fogalomhasználatát. Ez főként annak fényében sajnálatos és egyben meglepő, hogy Karády több remek példája pont az ilyen látás- és beszédmód konstruált és leegyszerűsítő voltát mutatja be. Azok alapján mind nyelvileg, mind felekezetiileg jelentősen eltérő zsidó csoportokról lehet beszélni, miközben Karády a „modernizálódó zsidóság kollektív profiljának” azonosításáról ír (uo.: 9). Nemcsak az kérdéses itt, hogy mi lenne akkor pontosan ez a kollektív profil, hanem hogy mennyiben jellemző „a” zsidóságra a modernizálódás. Ha a szerző egyik példájára, a „szigorúan ortodox” csoportra gondolunk, amely „hagyományőrzőként” mereven ellenáll az állami anyakönyvezésnek, azaz a szekularizációnak, akkor jogos kétségeink támadnak a kollektív és általános modernizálódás tézisével szemben. (Ahogy hasonlóan túlzó általánosítás „a társadalom nem zsidó részlegeinek valóságos polgárosodási és modernizációs deficitjéről” beszél.) (uo.: 15) Mindez azt mutatja, hogy az izraelita vallás vagy a zsidó származás révén más szempontból nagyon különböző közösségeket lehetett csak összekapcsolni, ezért „a” zsidóság mint egységes csoport, úgymond kollektív tulajdonságokkal nem a társadalmi realitást tükrözte. Az ilyen beszédmód veszélyeit jól mutatja, hogy Karády „problémaként” írja le, hogy a népszámlálásokon 1941-ig nem gyűjtöttek adatokat a zsidó származásra, miközben azt az „uralkodó közvélemény” korábban is számon tartotta, és nagy szerepet játszott a társadalmi folyamatokban. Természetesen érdemes vizsgálni a hivatalos állami felfogás és a társadalmi megítélés különbségeit, és azok változásait – kritikai szemlélettel; így véleményem szerint a „probléma” sokkal inkább az, hogy az állam – a Karády által is elítélt – zsidótörvényekkel felülírta az egyéni identitást, és ennek megfelelően a „faji” besorolás megjelent a statisztikában is.

A zsidóság mellett a statisztikákban a német nyelv alapján konstruált „németiség” sem létezett, hiszen abba bekerültek régi, többgenerációs városi polgárok, a 19. század második felében frissen betelepülő gyári munkások,¹ de a jiddist beszélő zsidó csoportok is, azaz olyan közösségek, amelyek a statisztika nyelv-kategóriáján kívül szinte mindenben – de még a beszélt német nyelvben és az abban megtestesülő nyelvi identitásban is – különböztek, és egymással alig volt kapcsolatuk. A „nemzetiségi csoportok és vallási közösségek kollektív tulajdonságai”, illetve „a népesség kollektív adottságai” (uo.: 8) helyett ezért inkább úgy érdemes fogalmazni, hogy a statisztika tükrében egy absztrakt mutató alapján egységesnek tekintett „közösségeknek” lettek úgymond kollektív tulajdonságaik. A sokszínűséget érzékeltető példákkal így elsősorban nem azt érdemes hangsúlyozni, hogy a korabeli alapos, részletes és „szakszerű” statisztikáknak is voltak kisebb problémái, ahogy Karády teszi, hanem bemutatni azok ideológiai és politikai meghatározottságát, és ennek megfelelő konstruáltságát.

A tanulmány második fele a Horthy-korszak két közismert értelmiségijének, a közgazdász Matolcsy Mátyásnak² és elsősorban a statisztikus Kovács Alajosnak az antiszemita, a zsidóellenes politikát megalapozó gon-

¹ Lásd erről részletesen Gyáni Gábor (1995) tanulmányát.

² Matolcsy Mátyással kapcsolatban több zavaró tévedés szerepel a tanulmányban. A jövedelem- és adótehermegoszlásról szóló 1938-as munkájában Matolcsy nem emeli ki „szisztematikusan” és „elkötelezetten nyilas módra” a zsidók és nem zsidók különbségeit, miután ott csak foglalkozáscsoportok szerinti bontás van, és nincs keresztény–zsidó. Amúgy messze nem a nyilasok voltak az egyetlen olyan csoport, amely szélsőségesen antiszemita volt; ráadásul Matolcsyra pontosabb a szélsőjobbaldali (vagyis) megjelölés, mert több pártban is politizált, és a nyilas pártnak csak 1940 és 1942 között volt tagja. A leírtakkal szemben Matolcsy ellenzéki politikusként nyilván nem akarta a fennálló kurzust legitimálni olyan munkáival, amelyekben a kimutatott nagy társadalmi egyenlőtlenségek éppen a fennálló helyzet elfogadhatatlanságát hangsúlyozták. Végül félreérthető az a megfogalmazás, hogy Matolcsy aktív részt vállalt a „zsidótlanítási politikában”. Természetesen a felelőssége elég egyértelmű a

dolkodás- és beszédmódját mutatja be részletesen. Ugyanakkor, Karády véleménye szerint a statisztikai hivatalok kiadványaiban és folyóirataiban nem a „zsidókérdés” jelentette a fő témát, és a statisztikai adatközléseket és elemzéseket nem hatotta át az antiszemitizmus, ezért írásának az a végkövetkeztetése, hogy a statisztikusoknak csak kis része vett részt az adatok antiszemita interpretálásában. Mindezt azonban részben nem indokolja megfelelően, részben tárgyí tévedéseket tartalmazó állításokra alapozza.

Mindenekelőtt foglalkoznia kellett volna azzal a kérdéssel, hogy milyen hatással van egy szakmára, ha a legfőbb állami intézménye, esetünkben a Központi Statisztikai Hivatal vezetője egy „elismerten” zsidóellenes tudós a korszak nagy részében.³ Kovács Alajos példája további tanulságokkal is szolgál, ugyanis közéleti tevékenységében, publicisztikájában központi helyet foglalt el a „zsidókérdés”, ugyanakkor szakmai munkásságának egy része nem kapcsolódott e témához. Hasonló módon akkor lehet érdemít állítani más statisztikusokról is, ha nemcsak a szűk szakmai, hanem a tágabb tevékenységüket és szerepüket is megvizsgáljuk.

Pontatlan Karádynak az a meglepő megállapítása, hogy a „*Magyar Statisztikai Szemle 1937 és 1944 között mindössze két olyan cikket közölt – mindkettőt (...) Kovács Alajos tollából, melyekben a 'zsidó' szó egyáltalán szerepel*” (uo.: 14–15). Ez ugyanis csak a cikkek címeire igaz, magukban a szövegekben, főleg a népességgel foglalkozókban rendszeresen használják a zsidó(k), zsidóság szavakat az izraelita szinonimájaként.⁴ Nem tartom megalapozottnak Karády azon véleményét, hogy az említett szakfolyóiratban az 1938–1939-ben Csehszlovákiától megszerzett területeket, és azok vallási megoszlását bemutató tanulmányok megmaradnak a tudós közlemények hangneménél. A jellemző politikai-ideológiai közbeszéd egyértelműen megjelenik az írásokban (általánosságban: a „visszatért” területek mindig is szorosan kapcsolódtak a „Magyarbirodalomhoz”⁵, annak integráns részét képezik, így a problémamentes beilleszkedéssel lakóira szebb jövő vár⁶), ahogy sajátos megfogalmazásokra is találunk példát. A Karády által a liberális szellemiségű szaktekintélyek közé sorolt Thirring Lajos írt „*a betóduló nem törzsökös (cseh-szlovák, zsidó) elemekkel leginkább felhígított*” Huszt városáról (Thirring 1939:199), átvéve ezzel Kovács Alajos „törzsökös magyar” fajvédelmi kifejezését.

Mindezek alapján nincs bizonyítva az éles megkülönböztetés a tudományos normákat szigorúan betartó többség, illetve a pár antiszemita szellemiségű statisztikus tevékenysége között, ahogy a „*messzemenően szakszerű és semleges*” (uo.: 13) hangvételt megőrző hivatalos statisztika tézise sem. Kovács Alajos műveiben sem lehet szétválasztani a szakszerűséget az antiszemita kerettől, ezért Karádyval ellentétben nem állítanám róla, hogy „*a korszak legjobb statisztikai tanulmányai szerzője a modern magyar zsidóságról*” (uo.: 11), már csak

---

zsidóellenes hangulat alakításában és erősítésében, de a konkrét végrehajtásban ellenzékiként nyilván nem játszott szerepet. 1943-ban visszatért ugyan a kormánypártba, viszont az újabb szakirodalmi munkák szerint politikai aktivitása akkortól csökkent, a konkrét döntéshozatalban és intézkedésekben nem vett részt (Paksa 2013:257, Ungváry 2012:313).

3 Ehhez kapcsolódva a bethleni konszolidációra nem értelemszerűen jellemző az a Karády által hangsúlyozott eset, hogy Kovács Alajos csak magánkiadásban jelentette meg zsidóellenes statisztikáját 1922-ben, ellenben nyilván hozzátartozik az a tény, hogy két évvel később kinevezték az antiszemita Kovácsot a KSH elnökének.

4 Ahogy egyébként az egész Horthy-korszakban, a folyóirat 1937 előtti számaiban is. A Karády által említett korábbi szóhasználat (zsidó helyett izraelita) csak a statisztikai táblázatokban maradt meg, a szövegekben használták a zsidó megnevezést.

5 A kifejezés Barys Gyula cikkében (1938:29) szerepel.

6 Utóbbira egy példa 1939 márciusából (!): „*Érthető, hogy a hiányos és fogyatékos egykori cseh-szlovák betegpénztári renddel szemben a magyarországi társadalombiztosítás rendszerének a visszatért kárpátaljai – s általában a felvidéki részekre való kiterjesztése haladást jelent s azt az ott dolgozók örömmel fogadják*” (Szél 1939:213).

azért sem, mert ahogy a korábbiakban rámutattam, a „modern magyar zsidóság” konstruált, és nem valóságos közösség. És nemcsak azt érdemes megemlíteni, hogy Matolcsy vizsgálatai „a kor legmodernebb statisztikai módszereit alkalmazták” (uo.: 13), hanem azt is szükséges lenne hangsúlyozni, hogy több olyan bizonytalan eljárást és becslést tartalmaztak, amelyeket a mai tudásunk alapján már nem tekintünk megfelelőnek.⁷ És ami még lényegesebb: a „zsidósággal” kapcsolatos korabeli vizsgálatok jó része nem pusztán tudományos érdeklődésből fakadt, hanem politikai és ideológiai célokat szolgált.

HIVATKOZÁSOK

- Barsy Gy. (1938) Népmozgalom. [A visszacsatolt felvidéki terület.] *Magyar Statisztikai Szemle* 1938/11–12, 23–33.
- Bolgár D. (2014) *Miért a zsidók? A zsidó siker és kudarc társadalomtörténete a modern Magyarországon (1890–1944)*. PhD disszertáció, kéziratban. Budapest: ELTE BTK, 77–94.
- Gyáni G. (1995) Etnicitás és akkulturáció a századfordulós Budapesten. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 1995/1–2, 101–113. Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00021/pdf/06.pdf> [Letöltve: 2015-04-07]
- Kovács A. (1922) *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Budapest: a szerző kiadása.
- Matolcsy M. (1938) *A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás*. Budapest: Magyar Gazdaságkutató Intézet.
- Paksa R. (2013) *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobbaldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*. Budapest: Osiris–MTA BTK Történettudományi Intézet.
- Szél T. (1939) Közegészségügy. [A Ruténföld statisztikája.] *Magyar Statisztikai Szemle* 1939/3, 209–214.
- Thirring L. (1939) Terület és népesség. [A Ruténföld statisztikája.] *Magyar Statisztikai Szemle* 1939/3, 196–205.
- Ungváry K. (2012) *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944*. Pécs–Budapest: Jelenkor–OSZK.

---

⁷ A „zsidó vagyona” vonatkozó, máig közkeletű „becsléseknek” pedig nem is volt tudományos alapja (Bolgár 2014:77–94).